

Марія ГНІЗДИЦЬКА
аспірантка кафедри
теорії і методики української
та світової літератури
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

УДК 070 : 82.09 (477) Косач

НАРИС ЮРІЯ КОСАЧА «НА ВАРТІ НАЦІЇ» І ЕСЕЇСТИКА ВІСНИКІВСТВА

У статті проаналізовано «вісниківську» есеїстку та вказано на її спільні з нарисом української літератури «На варті нації» Юрія Косача ідейно-проблемні аспекти. Висвітлено специфіку реалізації в есеїзованих працях української національної ідеї та її втілення в історію українського письменства, а також з'ясовано його внесок у розвиток жанру в Україні. Вказано на особисті контакти і співпрацю Юрія Косача з Д. Донцовим, Ю. Липою, Є. Маланюком, О. Ольжичем, які ще сильніше увиразнили «вісниківські» концепти, трансформовані у його нарисі.

Ключові слова: *нарис, есе, есеїстка, «вісниківство», національна ідея, «Літературно-науковий вісник», міф.*

Вступ. У 20-30-ті роки минулого століття на західноукраїнських землях і в еміграції спостерігаємо бурхливий розвиток жанру есе. Його формування вчені пов'язують із перехідними епохами, кризовими ситуаціями і високим рівнем національної культури. Жанр стає «символом зрілості, завершеності національної культури. Це наче рефлексія духовної та ідейної наповненості її. Тому входження його в літературну свідомість архіважливе для повновартісного розвитку національної культури. (Табу на есеїстичну традицію в нашій літературі за часів імперії існувало саме з цієї причини)» [1, с. 75]. За спостереженнями науковців, це – час «повноцінного функціонування жанру в рефлексивних за характером і пристрастних за оцінками писаннях вісниківців (Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи, Л. Мосендза)» [19, с. 7].

Мета статті – проаналізувати «вісниківську» есеїстку та вказати на її спільні ідейно-проблемні аспекти з нарисом української літератури «На варті нації» Юрія Косача, а також з'ясувати їх внесок у розвиток жанру в Україні.

Виклад основного матеріалу. «Вісниківство» як культурна концепція і літературна течія, що було пов'язане з виданням журналу «Літературно-науковий вісник» (від 1933 р. – «Вісник») за редакцією Д. Донцова з 1922 р. по 1939 р. й активно впливало на літературний процес у міжвоєнне двадцятиріччя ХХ ст. та під час Другої світової війни, стало світоглядним орієнтиром для Юрія Косача. Особисті контакти і співпраця з Д. Донцовим, Ю. Липою, Є. Маланюком, О. Ольжичем ще сильніше увиразнили «вісниківські» концепти, що їх підхопив, трансформував і розвинув Ю. Косач у своїй есеїстиці.

Українська есеїстика міжвоєнного періоду, принаймні її вісниківське крило, яскраво демонструє свою синтетичну природу і класичне місцезнаходження на помезжів'ї

різних дискурсів: художнього, літературно-критичного, філософського, публіцистичного, культурологічного. Д. Донцов, Є. Маланюк, Ю. Липа, О. Ольжич, а з ними і Ю. Косач про політичні, ідеологічні, культурологічні, етнопсихологічні проблеми говорять крізь призму літератури, і навпаки, літературу осмислюють, використовуючи різноманітні стратегії, і не лише міжкультурні.

Серед цих реалій розпочався унікальний проект нововідновленого у 1922 р. «Літературно-наукового вісника» за редакцією Д. Донцова. Вказуючи на велике значення ідеології для суспільного життя, журнал перебирав на себе завдання не зовсім властиві для літературно-наукового часопису: «Вирвати нашу національну ідею з хаосу, в якому вона грозить загинути, очистити її від сміття й болота, дати їй яскравий виразний зміст, зробити з неї стяг, коло якого гуртувалася б ціла нація, – ось завдання, до розв'язання котрого, разом з іншими, хоче причинитися і відновлений «Л. Н. Вісник» [6, с. 282]. Редакція, «свідома величезної трудности зачатої справи», на закиди щодо несвоечасності висунування ідеологічної програми відповідала так: «Власне, тепер! І власне тому, що наш час потребує діл. Бо не лише «віра без діл мертва єсть», але і навпаки. Безплідним є чин, хоч би як героїчний, не керований ясною ідеєю, непримиренною і передуманою до деталей» [6, с. 282].

Жанр есе як найбільш адекватна часові форма вираження посів одне з найпочесніших місць на сторінках нововідновленого журналу. Саме завдяки головному редактору ЛНВ («Вісника»), як справедливо зазначає С. Квіт, в українському інтелектуальному житті поширюється «мода на есеїстику», «глибоке геополітичне, естетичне та історіософське мислення стає універсальним і самодостатнім» [10, с. 4]. Про «справжнє утвердження жанру в українській літературі» саме в цей період наголошує О. Баган, пов'язуючи його з «тим вибухом національно-культурного самооновлення, вглиблення і розширення, проривом до опанування стилів і жанрів західної культури, який тоді стався в Україні» [1, с. 59–60].

На час виходу «На варті нації» Ю. Косача вже були добре відомі есе Д. Донцова: ідеологічні, культурологічні і понад 30 есе на літературну тематику, що протягом 1920–1930 рр. друкувалися на сторінках ЛНВ і «Вісника». З-поміж них чимало таких, що стали знаковими не лише в розвитку української есеїстики, але й значним чином спричинилися до світоглядної переорієнтації українського інтелігента міжвоєнного періоду. Це: «Поетка українського Рісорджіменту (Леся Українка) (1922), «Криза української літератури» (1923), «Драгоманов і ми» (1923), «Трагедія Франка» (1926), «Криве зеркало української літератури» (1929), «Росія чи Європа? (До літературної суперечки)» (1929), «Естетика декадансу» (1930), «Фьодор Достоєвський» (1931), «Наше літературне гетто» (1932), «Микола Хвильовий» (1933), «Санчо-Панца в нашій дійсності» (1934), «Козак із мільйона свинопасів» (1935) та ін.

Розвиваючись під впливом потужної донцовської ідеї і його вибухового слова, есе міжвоєнної доби виступає одним із найрозповсюдженіших жанрів у літературі української еміграції, будучи найбільш мобільним і дієвим інструментом художньої і філософської рефлексії. Під впливом думок та ідей Д. Донцова в ряди активних співробітників ЛНВ–«Вісника» переходить Є. Маланюк (у 1922–1923 рр. він був одним із редакторів «Веселки» (Каліш)), друкуючи в журналі свої есеїзовані критичні статті: «Кінець російської літератури» (1926), «Буряне поліття (1917–1927)» (1927), «Шевченко і сучасність» (1929), «В річницю Чупринкову» (1930), «Смертний танець» (1934), «Наступ мікробів» (1935), «Совітські літературні справи» (1935) та ін., які згодом увійшли до його двотомного видання «Книга спостережень».

У 1935 р. у Варшаві виходить книга есе Ю. Липи «Бій за українську літературу», більша частина есе з якої друкувалась раніше на сторінках ЛНВ і «Вісника». Наголошуємо, саме цих авторів і їх праці використовуємо у нашій студії не лише у якості вісниківського контексту, але й через те, що саме вони спонукали Ю. Косача до написання есеїзованої історії української літератури «На варті нації».

Бурхливий розвиток цього жанру на українських теренах зумовлений не стільки «модою на есеїстику», як вважає С. Квіт, скільки пошуками відповідної жанрової

форми для миттєвого реагування на виклики часу і дієвого впливу на суспільно-національні перетворення, серед яких одним із найважливіших для вісниківців була справа «організації духового життя нації» [15, с. 90]. Зрештою прискіплива увага до західноєвропейської есеїстики (про що свідчать хоча б статті і замітки про праці Б. Кроче, Ф. Ніцше, О. Шпенглера, Г. Лебона, Е. Сейєра, З. Фрейда та ін. на сторінках ЛНВ (згодом – «Вістника») [2; 3; 18; 20], динамічне освоєння цього жанру, розширення його поля за рахунок національних констант й активні пошуки художньої форми, адекватної буремному і переповненому трагічними подіями часу, тісно переплетені між собою.

С. Квіт звертає увагу на те, що Дмитро Донцов прийшов до літературної есеїстики «не так із самого зацікавлення літературою, як із потреби ідеологічно впливати на українське суспільне життя. Літературний процес вже традиційно був спільною трибуною для українських інтелектуалів, які в умовах бездержавності не могли знайти відповідного вираження в інших галузях» [9, с. 75]. Так само пішла в літературу і більшість свідомих патріотів, «пішла тільки тому, як говорив Є. Маланюк, що серед безвихідності – то був, може, єдиний вихід для дальшого ведення перерваної війни вже не військовою зброєю, лише зброєю мистецтва й культури» [17, с. 175]. Література знову ставала функціональною і дієвою.

Відправна точка праці Ю. Косача «На варті нації» – це глибокі враження від есе насамперед Д. Донцова, Ю. Липи, Є. Маланюка. Основні ідеї Д. Донцова і його бойової літературної есеїстики Косач сприйняв як безпосередню творчу настанову та, синтезувавши відповідно до цих ідей основні теоретичні напрацювання і їх творчі втілення у галузі історії, політики, філософії, літератури, етнопсихології, пропустивши все це через власний світогляд і почуття, представив у вигляді нової міфології, цілісної картини (почуттєвої і суб'єктивної) історію національного письменства як суцільну історію втілення національної ідеї і національного духу. Основні ідеї Донцова, такі як: «повний розрив з духом провансальства» [5, с. 181], світоглядом упадку національного духовного проводу (еліти); утвердження волюнтаристичного світогляду, ідеї Окциденту, нового національного «еросу» (віри у велику місію своєї національної ідеї і агресивність у поширенні тієї віри), що «черпає свій зміст не з гасел відірваної доктрини, лиш з цілоти власних потреб народу, з його географічного положення в світі, його минулого, традицій, історії та психіки» [5, с. 177]. Засади чинного націоналізму, який є цілковитим запереченням «драгоманівщини» і проповідником «органічності і віри в культуру, власно-владності у державі, провідництва, ієрархії в громаді» [5, с. 180], що ґрунтуються на переконанні, що «змістом життя є активність і могутність нації, життєвою формою – національна боротьба, а духом життя – “романтика”, віра» [5, с. 180], знайшли безпосереднє творчо-практичне втілення в есеїзованій історії української літератури «На варті нації». Ідеться як про запозичення і розвиток саме ідей Донцова, так і про використання їх у якості своєрідного маркера для «переоцінки цінностей» усієї історії українського письменства. На цю історію Ю. Косач поглянув через призму національної ідеї і накреслив чітку і безперервну лінію героїчної традиції нації, не зауважену і не виділену авторами попередніх «Історій...» у якості основної і життєво-органічної. Також простежив тісний зв'язок українського письменства з державотворчими зусиллями нації і її «активними, сміливими і сильними психологічними комплексами» і переконливо аргументував, що цей зв'язок має питомений характер. «Слово о полку Ігоря» – як найяскравіший вияв нашого духу – могло зродитись тільки на базі тих активних, сміливих і сильних психологічних комплексів, що накралась на формування нашої державності доби Середньовіччя. Яка була сучасна українська дійсність – такого духу сучасна література, зокрема її сконденсований вираз – «Слово о полку Ігоря». Одно без другого не до подумання» [12], – так підсумовує він свою студію над проблемою взаємозв'язку «імперського періоду» української історії, який означає символічно як «Золоті Ворота», «Imperium Ucrainum», і золотого віку українського письменства.

Ю. Косач назвав свою працю нарисом історії формування українського національного міфу українським письменством, початки якого «в'яжуться тісно з початками нашої державної величі, із поступовим закріпленням національно-державної окремішності» [11], і довів, що українська література «була від перших своїх початків героїчною, що це її споконвічний, провідний мотив» [12], протягнувши суцільну лінію традиції: «На лицарській поезії XI–XIII ст. відродиться поезія нашого козацького бароко, творчість Т. Шевченка й натхнення сталевого ренесансу революційної доби» [12]. Через матеріалізовану метафору Ю. Косач показав, як сильний лицарський, героїчний первень українського характеру, офіра й героїзм нації, «попри ідейний хаос і плачливість наших, винесених як тріски на гребінь шквалу доби, провідників» [14], виявляться «в Крутах, Зимовому Поході, Києві, Львові, Базарі», підтвердивши зайвий раз слова Д. Донцова про те, що «культ сентиментального квієтизму не лежить в традиції нації» [4, с. 67].

За суттю есеїзована історія української літератури Ю. Косача – це продемонстрований у дії клич Д. Донцова: «Читайте «Слово о полку Ігоревім», про тих войовників, в яких були «луки витягнені, сагайдаки відкриті, шаблі вигострені» і які скакали «наче сірі вовки в полі, добуваючи собі чести, а князеві слави». Читайте про того князя, що хотів «спис надломити край поля половецького... голову свою положити, або шоломом напитися Дону»... Читайте енергійну мову І. Вишеньського! або Думи з XVII в., про тих, що перейняли і високо тримали лицарські традиції князівської доби... Читайте Шевченка або Лесю Українку, яким срібні річки в краю плили «червоними гадюками»... Там, в них заховалася правдива традиція нашої нації, її дух... Лише поворотом до великих споминів нації, коли вона не терпіла, а творила, жила не квилінням і мрією, а волею і чином, залагодимо і кризу нашої літератури, яка є лише частиною загальнонаціональної кризи» [4, с. 67–68].

Очевидно, що найпершим завданням, яке ставили перед собою вісниківці і Косач в есе «На варті нації», була справа організації українського почуття. Для цієї справи есе, як найбільш експресивна форма, що ґрунтується на безпосередньому особистому переживанні проблеми автором та передбачає діалог із читачем, відповідала якнайкраще. «Незоровані ділянки почуття – це є одно з найбільших духових нещасть людини, суспільства чи нації» [16, с. 52], – застерігає Ю. Липа в есе «Організація почуття». «Правдоподібно, жах обіймає поета (і то є так зрозуміле для його сучасних читачів), що може ще відродитися, може ще далі просторитися Дике Поле українського почуття» [15, с. 86], – пише він про Є. Маланюка і його твори в есе «Сатурн Martius». «Наша доба безладу і страшного змагання ворожих сил, вимагає оформлення наших почувань, вимагає того кристалізаційного осередку-ядра, що довкола нього міг би повстати новий світ образів замість зруйнованого старого» [8, с. 256], – переконує Д. Донцов у статті «Lart pour u art» чи як стимул життя?», присвятивши її проблемам тенденції і суб'єктивності в літературі.

Есеїстика вісниківців і Ю. Косача переслідувала ще одну мету: формувати світогляд національної еліти. Есе як жанр «підвищеної інтелектуальності і концептуальності» [2] розраховане на інтелектуального читача, лише за таких умов може відбуватися діалог. По суті есеїстичні тексти (і це підкреслюють сучасні дослідники) поза тим, що направлені на «узагальнення соціально значущого, за своєю природою не розраховані на масового читача, адже в центрі жанровостилістичного і комунікативного простору есе знаходиться елітарна творча особистість, яка використовує високоінтелектуальний мовний код і володіє знаннями, що є в арсеналі обмеженого кола читачів» [2].

У центрі вісниківської історіософії, концептуально розвинутої Д. Донцовим, Ю. Липою, Є. Маланюком, О. Ольжичем, Л. Мосендзом та ін., стоїть уявлення про історію як вічне змагання і визначну роль у цьому процесі еліти – «провідної верстви», яка сама має бути живим втіленням історичного активізму, націленою на здобування і боротьбу, безнастанно черпати внутрішню насагу з духу ідеалізму. Ю. Косач в есе

«На варті нації» так само наслідуює і розвиває вісниківську історіософію. Осягаючи природу, причини і наслідки тих суспільних і духовних катаклізмів, що випали на долю українства на початку ХХ ст., та зрештою і в інші кризові моменти української історії, вісниківці приходили до спільного висновку: державно-національна незрілість духовного проводу, політичної еліти не раз ставала причиною катастрофічного кінця визвольних змагань. «Правдивою причиною упадку народів і держав від Плуларха до наших днів було й є: розклад правлячої еліти» [7, с. 124], – пише Донцов у есе «Санчо-Панца в літературі і в життю». В есе «На варті нації» Ю. Косач так говорить про поразку Української революції: «ще наступило не так із неприготованості нації до державного життя, як внаслідок діяльності покоління попередньої доби тогочасного проводу й еліти». «Ударив грім 17-го року і прийшов іспит залізом і кров'ю, але питати не було кого» [13].

Крім суспільного контексту, есе «На варті нації» демонструє широкий спектр жанрів і стилів української літератури, хоч теоретичного осмислення, докладного аналізу, детальної бібліографії, тобто наукової об'єктивності, цій праці явно бракує. Натомість у тексті постійно відчувається велика кількість наукових праць, присвячених усім періодам української літератури, через які перейшла авторська думка, щоб остаточно явитись у синтезованій формі. Таким чином, синтетичний підхід – це той метод, який структурує «На варті нації», зберігаючи цілісність твору. Автор також використовує найрізноманітніші галузі знання: політологію, етнопсихологію, філософію, художню творчість, історію літератури, літературну критику, культурологію та ін., їх мовні і культурні коди, органічно переосмислюючи їх. «На варті нації», як і есеїстику вісниківців, не можна оцінювати за класичними канонами українського літературознавства.

Піднімаючи актуальні соціально-філософські проблеми, Д. Донцов, Є. Маланюк, Ю. Липа, Ю. Косач часто спираються на приклади з художніх текстів. Авторська думка вільно переходила зі сфери соціальної в літературну, і навпаки.

Висновки. Отже, есеїстика вісниківців, відображаючи пошуки єдності культури, ідеології, світогляду, стала, з одного боку, яскравим прикладом актуалізації національно-суспільних і загальнолітературних тенденцій з їх тягою до синтезу, з іншого – утвердженням есеїзму як загальнокультурного феномена, що співпадало із загальними тенденціями розвитку жанру есе. Науковцям ще залишається розкрити справді гігантську роль вісниківської есеїстики міжвоєнного періоду в розповсюдженні есеїстичного принципу мислення на інші жанри і типи творчості, визначитись у своєму ставленні до того, що «культура Нового часу» називає «есеїзацією».

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган О. Есей та есеїзм // Українські проблеми. – 1995. – Ч. 1. – С. 68–75.
2. Гончаренко І. Естетика Бенедето Кроче (Лист з Франції) // ЛНВ. – 1932. – Кн. 5. – С. 442–445.
3. Гончаренко І. Літературний імперіалізм Ернеста Сейера // ЛНВ. – 1928. – Кн. 7–8. – С. 288–305.
4. Донцов Д. Криза нашої літератури // Донцов Д. Дві літератури нашої доби : репринтне відтворення видання 1958 р. – Торонто – Львів : Видавництво «Гомін України», 1991. – С. 47–68.
5. Донцов Д. Націоналізм. – К., 2007. – 215 с.
6. Донцов Д. Наші цілі // Вісниківство: літературна традиція та ідеї : зб. наукових праць, присвячених пам'яті Василя Іванишина / ред. колегія: Л. Кравченко (голова), О. Баган, П. Іванишин та ін. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 282–286.
7. Донцов Д. Санчо-Панца в літературі і в життю // Д. Донцов. Дві літератури нашої доби : репринтне відтворення видання 1958 р. – Торонто – Львів : Видавництво «Гомін України», 1991. – С. 124–153.
8. Донцов Д. «L'art pour l'art» чи як стимул життя? // Донцов Д. Дві літератури нашої доби : репринтне відтворення видання 1958 р. – Торонто – Львів : Видавництво «Гомін України», 1991. – С. 225–257.

9. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет / С. Квіт ; вид. друге, випр. і доп. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2013. – 192 с.
10. Квіт С. Література вогняних меж в есеїстиці Дмитра Донцова // Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2009. – С. 3–20.
11. Косач Ю. На варті нації // Українське слово (Париж). – 1935. – Ч. 122. – 25 серпня.
12. Косач Ю. На варті нації // Українське слово (Париж). – 1935. – Ч. 126. – 22 вересня.
13. Косач Ю. На варті нації // Українське слово (Париж). – 1936. – Ч. 173. – 16 серпня.
14. Косач Ю. Пам'яті борців // Слово. – 1946. – Ч. 16. – 21 квітня.
15. Липа Ю. «Campus Martius» // Липа Ю. Твори. – Львів : Каменяр, 2012. – Т. 4: Бій за українську літературу. – Київ : Вічне місто. – С. 82–98.
16. Липа Ю. Організація почуття // Липа Ю. Твори. – Львів : Каменяр, 2012. – Т. 4: Бій за українську літературу. – Київ : Вічне місто. – С.40–52.
17. Маланюк Є. Спізнене покоління. Л. Мосендз і інші // Книга спостережень : у 2 т. – Торонто : Накладом видавництва «Гомін України», 1962. – Т. 1. – С. 171–178.
18. Тіль Р. Фрейд і психоаналітична софістика // Вістник. – 1939. – Кн. 6. – С. 437–444.
19. Швець Г. Есеїстика Василя Барки: жанрова специфіка та проблематика : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2006. – 20 с.
20. Явір Г. <Клен Ю.> Прогнози Шпенглера (допис з Німеччини) // Вістник. – 1936. – Кн. 6. – С. 424–429.

Марія Гніздицька

Очерк Юрія Косача «На страже нації» и есеїстика виснькивста

В статье проанализирована «висныкивская» эсеїстика и указано на ее общие идейно-проблемные аспекты с очерком украинской литературы «На страже нации» Юрия Косача. Освещено специфику реализации в эсеизированных трудах украинской национальной идеи и ее воплощения в историю украинской литературы, а также выяснено их вклад в развитие жанра в Украине. Указано на личные контакты и сотрудничество Юрия Косача и Д. Донцова, Ю. Липы, Е. Маланюка, О. Ольжича, которые сделали еще более выразительными «висныкивские» концепты, трансформированные в его очерке.

Ключевые слова: очерк, эссе, эсеїстика, «висныкивство», национальная идея, «Литературно-научный вестник», миф.

Maria Hnizdytska

Yurii Kosach's Work «On the Guard of the Nation» and Esseistic of Visnykivstva

The article analyzes the «visnykivsky» essay and points out its common ideological and problematic aspects with the essay on Ukrainian literature «On the guard of the nation» by Yuriy Kosach. The specificity of embodiment in the essayed works of the Ukrainian national idea. Its embodiment in the history of Ukrainian literature is highlighted, as well as their contribution to the development of the genre in Ukraine. It is indicated on personal contacts and cooperation of Yuriy Kosach with D. Dontsov, Y. Lypoy, E. Malanyuk, O. Olzhich, who even more strongly expressed the «visnisky» concepts, transformed in his essay.

Key words: essay, essay, essay, «visniskivstvo», national idea, «Literary and scientific herald», myth.